

Yıl/Year:2, Sayı/Issue: 3, Aralık/December, 2021, s. 86-102

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date

Yayın Geliş Tarihi:19-11-2021

Yayımlanma Tarihi / The Publication Date

Yayımlanma Tarihi:31-12-2021

ISSN: 2757-6000

Doç. Dr. Nardanə Yusifova

AMEA, Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi
narisrafil@mail.ru, ORCID: 0000-0002-9218-2686

ALMAN RƏSSAM KNİTİN “YAYLAQDAN DÖNÜŞ. QARABAĞ” ƏSƏRİ FƏZA TƏFƏKKÜRÜ ƏSASLI ARAŞDIRMADA¹

XÜLASƏ

Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyin eksponantları içərisində Azərbaycan incəsənətinin unikal sənət nümunələri mühafizə olunur. Onların da dəyərli tarixi fakt kimi hər vaxt elmi araşdırmaya ehtiyacı vardır. Məqalədə, muzeyin Təsviri materiallar fondunda mühafizə olunan əsərlərdən ancaq bir ədədinə istinadən Qarabağ mədəniyyəti, adət-ənənələri forma və məzmun vəhdətində araşdırılır. Məqalədə, Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi'ndə nümayiş etdirilən rus rəssamı Knit'in “Qarabağdakı yayladan qayıdı” əsəri araşdırılmışdır. L.F.Knitin yağlı boya ilə kətan üzərində işlədiyi “Yaylaqdan dönüş. Qarabağ” adlı əsərini araşdırılmasına ilk əvvəl riyazi-həndəsi-məntiqi integrasiya baxımından yanaşılır. Əsərdə istifadə olunan formaya, məzmunu, hadisənin mahiyyətinə uyğun olaraq Qarabağın milli adət ənənələrinin ən sadə elementlərindən istifadə etməklə bölgənin keçmişi, bir tarixi faktlar kimi səciyyələndirilir. Qarabağ torpaqlarının xüsusiyyətləri əsasında hazırlanmış bu əsərdə milli və ənənəvi üslubun təsirləri əsasında elmi araşdırması nəzərdə tutulur. Məqalədə Qarabağla bağlı muzeydəki digər sənət əsərləri də yer alıb.

¹ Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin materialı əsasında

Məqalədə, tədqiqat metodlarından istifadə edilmişdir. Məqələnin məqsədi olaraq Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyin'ndə sərgilənən sənət nümunələrindəki xüsusi yanaşmaların Azərbaycan sənətsünaslığına verdiyi töhfələrin elmi araşdırması da nəzərdə tutulur. Eyni zamanda əsər əsasında rəngin, forma yaratmağa, səthin doldurulmasına fəza təfəkkürü baxımından yanaşılır və elmi əhəmiyyəti məntiqi olaraq əsaslandırılır. Araşdırma əsasında L.F.Knitin işlədiyi “Yaylaqdan dönüş. Qarabağ” adlı əsərinə riyazi-məntiqi-bədii olaraq yanaşılıb, sonra onun Qarabağın hazırkı vəziyyətində bərpaçılar üçün xüsusi əhəmiyyətini də göstərməyə çalışacağıq.

Açar sözlər: Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi, Knit, təsviri sənət, fəza təfəkkürü

ALMAN RESSAM KNİT'İN “KARABAĞ'DA YAYLADAN DÖNÜŞ” ESERİNİN GEOMETRİK PERSPEKTİF AÇISINDAN İNCELENMESİ

ÖZ

Azərbaycan Ulusal Tarih Müzesi'nde sergilənən eserlər arasında Azərbaycan sanatının eşsiz dəyərləri yer almaktadır. Çalışmada, müzenin Tasviri Malzemeler Bölümü'nde korunan “Yayladan dönüş: Karabağ” eseri ele alınmıştır. “Yayladan dönüş: Karabağ” eserinde Karabağ'ın kültür ve gelenekleri biçim ve içerik açısından incelenmiştir. Rus ressamı Lyudvik Franseviç Knit'in bu eseri tuval üzerine yağlı boya ile çalışılmıştır. Eser perspektif açıdan incelenmiştir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden betimsel-tarama türü kullanılmıştır. Eserde Karabağ'ın geçmişi, milli geleneksel değerleri özgün ifade biçimi kullanılarak tarihi bir gerçeklik ortaya koyulmuştur. Karabağ topraklarının özelliklerinden yola çıkılarak hazırlanan bu eser, milli ve geleneksel üslupların etkisinden yola çıkarak araştırılmıştır. Çalışmada müzede bulunan Karabağ'la ilgili diğer eserlere de yer verilmiştir.

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden betimsel-tarama türü kullanılmıştır. Çalışmanın amacı olarak Azərbaycan Ulusal Tarih Müzesi'nde sergilənən sanat eserlərinin Azərbaycan sanat tarihine katkısı ortaya koyulmuşdur. Aynı zamanda renk, biçim uzay tefəkkürü açısından yaklaşılıb və bilimsel önemi məntiqsal olaraq doğrulanmışdır. Araştırmada, Knit'in “Yayladan Dönüş: Karabağ” eseri matematiksel, mantıksal və sanatsal olaraq yaklaşılıb və eserin önemi ortaya koyulmuşdur.

Anahtar Kelimeler: Azərbaycan Ulusal Tarih Müzesi, Tasviri sanat, Knit, Perspektif

A GEOMETRIC PERSPECTIVE ANALYSIS OF THE GERMAN PAINTER KNIT'S "RETURN FROM THE HIGHLAND IN KARABAKH"

ABSTARCT

Among the works exhibited in the Azerbaijan National History Museum are the unique values of Azerbaijani art. In the study, the work "Return from the Highland: Karabakh", which is preserved in the Descriptive Materials Department of the museum, is discussed. In the work "Return from the Highland: Karabakh", the culture and traditions of Karabakh were examined in terms of form and content. This work of Russian painter Lyudvik Fransevic Knit was studied with oil on canvas. The work has been studied in perspective. In the work, a historical reality has been revealed by using Karabakh's past and national traditional values in a unique way of expression. This work, which was prepared on the basis of the characteristics of Karabakh lands, was researched based on the influence of national and traditional styles. In the study, other works related to Karabakh in the museum are also included. In the study, descriptive-scan type, one of the qualitative research methods, was used. As the aim of the study, the contribution of the works of art exhibited in the Azerbaijan National History Museum to the history of Azerbaijani art has been revealed. At the same time, it was approached in terms of color, form and space contemplation and its scientific importance was logically confirmed. In the research, Knit's "Return from Highland: Karabakh" was approached mathematically, logically and artistically and the importance of the work was revealed.

Key words: Azerbaijan National History Museum, Descriptive Art, Knit, Perspective

Giriş

Təkcə son otuz ilin maddi və mənəvi itgiləri yox, iki yüz illik faciələrin qurbanı olmuş Qarabağımızın yenidən öz dəyərlərinə qaytarmaq üçün hazırda sənətindən asılı olmadan hər kəs öz töhfəsini vermək niyyətindədir. Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin əməkdaşı kimi öz vətəndaşlıq missiyamı tədqiqat işləri ilə göstərmək istəyindəyəm. Muzeyin möhtəşəm, zəngin eksponantları içərisində yüzlərlə Azərbaycan incəsənətinin unikal sənət nümunələri mühafizə olunur ki, onların da dəyərli tarixi fakt kimihər vaxt elmi araşdırmaya ehtiyacı vardır. Elə bu baxımdan bir tədqiqatçı kimi görkəmli yerli və xarici rəssamların fondnda olan unikal rəsm əsərlərini tarixi faktlar əsasında araşdırmağı məqsəduyğun hesab edirəm. Məqalədə, muzeyin Təsviri materiallar fondunda mühafizə

olunan əsərlərdən ancaq bir ədədinə istinadən Qarabağ həqiqətləri, mədəniyyəti, adət-ənənələri forma və məzmun vəhdətində araşdırılır. Hətta belə tədqiqatlar əsasında insanların öz dövrlərində istifadə etdikləri geyimlərə və digər əşyalara görə də onların maddi və mənəvi dəyərini yenidən gündəmə gətirmək mümkündür. Bu baxımdan görkəmli rəssam L.F.Kninin yağlı boya ilə kətanüzərində işlədiyi “Yaylaqdan dönüş. Qarabağ” adlı əsərini böyük maraq kəsb edir (İF3841.54x254).

Problemin qoyuluşu: Erməni qəsbkarları tərəfindən işğala məruz qalmış ərazilərdə məhvə məhkum edilən maddi-mədəniyyət abidələri, milli mənəvi sərvətləri hər bir azərbaycanlı üçün əvəzedilməz olduğu qədər də ağırlı-acılı faktlardır. İstər tarixi dəyər, istərsə də milli mənəvi dəyər olsun, onları yetərincə dərk edən insanlar olmadıqca belə faktlar öz mahiyyətini itirir. Yəni dəyərləri, milli mənəviyyətləri olmayan düşmənlər, Qarabağın bütün bölgələrinə məxsus tarixi mahiyyət daşıyan maddi- mənəvi dəyərlərini demək olar ki, tamamilədağda bildilər. Lakin özül möhkəm olanda üstqurum tez ərsəyə gələ bilər. Yəni əzəli, əbədi topraqlarımız olan Qarabağın mədəniyyət nümunələrini yenidən ilkin vəziyyətinə qaytarmağa çalışmaq hər kəsin borcudur. Haqqında söz açacağımız əsərin yüksək dəyərə sahib olması, onunla bərabər bu səpgili digər əsərlərin də həm tarixi, həm də bədii əhəmiyyət daşımalarının elmi araşdırılması günün aktuallığıdır. Rəssam Knitin Qarabağa həsr olunmuş bütün əsərləri ölkəmizin milli dəyərlərini, bütövlüyünü itirmədiyi vaxtlarda çəkildiyindən, malik olduqları görkəmlərin yaşadılması və gələcək nəsillərə ötürülməsi baxımından çox qiymətlidir.

Araşdırmada problemin həlli baxımından, əsərdə istifadə olunan formaya, məzmununa, hadisənin mahiyyətinə uyğun olaraq Qarabağın milli adət ənənələrinin ən sadə elementlərindən istifadə etməklə bölgənin keşmişi, bir tarixi faktlar kimi səciyyələndirilir. “Yaylaqdan dönüş. Qarabağ” adlı əsərdəki hadisələrə, persanajlara, görüntülərə əsaslanaraq qeyd etmək olar ki, rəssam Qarabağın orta əsrlərdəki mədəniyyətini təsvir etməyə çalışmışdır. Sanki bu və ya bu kimi əsərlər orta əsrlərlə-XXI əsr mədəniyyəti arasında əsaslı bir körpü rolunu oynaya bilər.

Otuz ilə yaxın idi ki, yenidən qayıda biləcəyimiz zamanın yetişməsini gözlədik. Hər kəs Qarabağın bütün bölgələrinin tarixi-memarlıq abidələrindən, dini tikililərindən, adət-

ənənələrindən, milli qeymlərinin taleyindən nigaran qalmışdı. Bu nigarançılığa son qoyulsa da, biz yenidən həmin özəlliyə qayıda bilmək üçün bütün bilik, təcrübə və bacarığımızdan istifadə etməliyik. Hər bir xalqın qədimliyini təsdiqləyən mənbələrin sırasında daşdan yaradılmış memarlıq tikililərinin özü olmasa da onların heç olmasa təsvirlərinin qalmasının da xüsusi əhəmiyyəti vardır. Çox qədimlərdə rəssamların zehinin məhsulu olan təsviri sənət əsərlərinin bir gün yenidən qurma, bərpa işlərində kömək olacağını ağıllı insanlar düşünə bilmişlər. Təbii ki, bir rəsm əsərinə hər kəs öz baxış bucağından yanaşır. Bəziləri bu əsəri göz oxşayan, maraqlı bir sənət əsəri, bəziləri isə onu gələcək nəsillərin keçmişin tarixi faktı kimi qəbul edəcəyini düşünür.

Təkcə mədəniyyətimizi deyil, tariximizin bir parçasını rənglərin əhatəsində sənədə saxlamış təsviri sənət əsərləri hər vaxt dəyər sahibi olmuşdur. Yəni bu əsərlər tarixi faktlara, dəqiqliyə, elmlərarası əlaqəyə söykənərək işlənirsə, onların dəyərinə bir az da dəyər qatılmış olur. Azərbaycanın qədim tarixi çox belə dəyərlər görmüş, qiymətləndirmiş və gələcəyə olduğu kimi çatdırmağa çalışmışdır. Bax bu möhtəşəmliyi bir yerə toplayıb, layiqincə mühafizə edərək nəinki yerli əhaliyə və eləcə də xarici turistlərə də eksponatların tarixi-bədii dillərində çatdıran Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin fəaliyyəti alqışa layiqdir.

Son tədqiqatların analizi və nəşri.

Bunu hər vaxt demək mümkündür ki, Qarabağ milli sənət xəzinəmizin beşiyi olmaqla onun mədəniyyət tarixi çox qədimlərə gedib çıxır. Bu bölgə zaman-zaman bəşər mədəniyyətinə böyük dahilər, istedadlı sənətkarlar bəxş edə bilmişdir. Nəinki musiqinin, şeirin, eləcə də təsviri sənətin beşiyi olan Qarabağ haqqında müxtəlif qaynaqlarda maraqlı çəkmə faktları vardır (Önen, 2021). Böyük türk alimi Mahmud Kaşkarinin "Divani-Lügəti-Türk" adlı məşhur əsərində Qarabağla ədəbi ənənə arasında ilk genetik amillər haqqında ətraflı məlumatlar verilmişdir (Kaşğari, 2006:512). M.Kaşğarinin bu əsərində Qarabağ haqqında bütün mümkün mükəmməl məlumatlar, milli sərvətlər olduğu kimi göstərilir.

Görkəmli xəttat, şair, elm və mədəniyyət xadimi Müstəhidzadənin isə bir şeirində isə Qarabağın ədəbi tarixi sərhədlərini çox dəqiqliklə qələmə aldığı vurğulayan tədqiqatçı Flora Xəlilzadə təəssüflə qeyd edir ki, qəhrəmanlar diyarı zaman-zaman

yadelli işğalçıların hədəfinə tuş gəlmişdir. Hətta dəfələrlə talanmış, parçalanmış, bölünmüş və müəyyən hissəsi bu gün də yağı tapdağındadır (Helilzadə, 2009:7). Hazırda F.Xəlilzadə də digər vətənsəvərlər kimi zəfər qələbəmizi qeyd edir. Yəni düşmən əsarətində olan Qarabağımızın indi daha rahat nəfəs alaraq, öz qədirbilən sakinlərini qucaqlamağa hazır olduğu da məlumdur (Eliyev,2020).

Görkəmli tarixçi, filosof Fəzlullah Rashidad-din (1957) isə Qazan xana həsr etdiyi mədhiyyə xarakterli hekayəsində Qarabağın ən mühüm tikililəri, sənətkarlığı haqqında dəyərli məlumat vermişdir (Rashidad-din, 1957). Bu hekayə sanki təsvir xarakterli bir rəsm əsəridir. Azərbaycanca, eləcə də Yaxın Şərqi tarixinə həsr olunmuş əsərləri ilə tanınan Fəzlullah Rashidadinin bu hekayəsi, təsviri sənətlə-tətbiqi sənət arasındakı əlaqəni tam olaraq göstərə bilmişdir. Belə ki, hekayədə az tədqiq edilmiş, lakin çox mühüm əhəmiyyəti olan müxtəlif növ binaların təsviri, şəhərdə aparılan geniş miqyaslı tikinti işləri haqqında məlumat verilir. Yazıda hətta, inşaat prosesinin bilavasitə layihələndirilməsi, onun təşkili və digər məlumatlar, həmin dövrün tikinti üslubu bədii olaraq bir hekayə dilində vurğulanır. Bu tip məlumatlar tək bədii yazarları yox, eləcə də digər mütəxəssislər kimi, rəssamları da çox maraqlandırmışdır. Onlar belə dəyərli məlumatlardan, əsərlərində xüsusi olaraq istifadə edə bilmişlər. Əslində istedadlı rəssam, işlədiyi sənət əsərində tarixi hadisənin baş verdiyi səbəbləri göstərmək istəyirsə, ilk əvvəl o, obyektin bütün keyfiyyətləri haqqında geniş məlumat toplayır. Əgər onlar, milli mədəniyyət abidələrini təsvir etməyi nəzərdə tutarlarsa, öncə həmin dövrdə baş verən tarixi hadisələr, tikililərin memarlıq xüsusiyyətləri və digər faktları əhatəli öyrənir, cizgilər işləyir, sonda əsərin məzmununu rənglə, işıq-kölgə effekti ilə tamlayırlar. Bu istinadlardan və eləcə də XX-XXI əsr mütəxəssislərinin qeydlərinə əsaslanaraq, Azərbaycan memarlıq abidələrini bu və ya digər dərəcədə diqqət edən və təsvir edən insanların əksəriyyəti memarlıq sahəsində mütəxəssis olmayan şəxslərdir. Buna baxmayaraq onların topladığı materiallardan çoxu indi də öz əhəmiyyətini itirməmişdir. Lakin hazırda əsərlərdə qeyd edilən abidələrin çoxu qismən uçub dağılmış, təbii təsirlərə məruz qalmış və bəziləri isə tamamilə məhv olub getmişdir. Bu baxımdan rəssamların yaratdıqları əsərlərin hər hansı bir tarixi faktın üzə çıxarılmasında xüsusi əhəmiyyəti ola bilər. Buna görə də tarixi əsərlər işləyən rəssamlar, daha çox məsuliyyət hiss etdiklərindən, öz əsərlərini daha dəqiq faktlara söykənərək tamamlaya bilirlər. Elə bu

səbəbdən də hər rəssam tarixi əsər işləməyə cəhd etmir. Keçmişə istinad etsək, belə təsvir etmə üsulundan, yəni tarixi faktların bədii-rəngli formasından XVI və XVII əsrdə yaşamış və dövrünün iki böyük səyyahları olan Adam Oleari və Yan Yansenin də istifadə etdiklərinin şahidi olarıq. Məşhur alman alimi, riyaziyyatçı, coğrafiyaşünas və diplomatı Adam Oleari səyahəti zamanı qələmə aldığı hadisələrin təsvir edildiyi 2 kitab nəşr etdirmişdir. Bu kitablarda Rusiya, Azərbaycan və İran haqqında detallı təsvirlər, həmçinin şəkillər yer alır. Hətta [1656](#)-cı ildə "Moskvaya səyahətin təsviri" kitabında [Samaxının](#) təsvir edən qravüranı da bu kitabda vermişdir (Elio,2003).

Digər bir [XVII əsr](#) holland dənizçisi və səyyahı Yan Yansen isə [Dağıstanda](#) Qaytaq hakimi tərəfindən əsir alınmış, [1670-1672](#)-ci illərdə qul sifəti ilə [Dərbənd](#), [Şamaxı](#) və [Ərdəbil](#) şəhərlərində yaşamışdır. O, vətənə qayıdandan sonra “Ecazkar, olduqca başibəlalı səyahətlər” adlı kitab yazmışdır. Yan Yansen bu əsərində Dərbənd, Şamaxı, Ərdəbil şəhərlərinin memarlıq tikililəri və görkəmli elm adamları, səyyahlar haqqında məlumat verir. Onun [Ərdəbildəki Şeyx Səfi kompleksi](#) barəsindəki fikirləri daha da maraqlıdır. Bu əsərdə yer alan maraqlı fikirlərə, məlumatlara və dövrün nadir kitabı olduğuna əsaslanaraq o, [Avropa](#) ölkələrində 25 dəfədən artıq çap edilmişdir ([Benezit, E. ve Benezit, 2006](#)).

Araşdırmalara əsasən bu siyahını daha da artırmaq olar. Lakin bizim tədqiqatlardan əldə etdiklərimiz də maraqlıdır. Belə ki, bir əsərin izi ilə unikal araşdırma dəqiq elmlərlə incəsənətin elmlərüstü inteqrasiyası fəza təfəkkürü baxımından aparılır. Belə yanaşma metodu tamamilə yeni bir elmi yoldur. Araşdırma əsasında L.F.Kninin işlədiyi “Yaylaqdan dönüş. Qarabağ” adlı əsərinə riyazi-məntiqi-bədii olaraq yanaşılıb, sonra onun Qarabağın hazırkı vəziyyətində bərpaçılar üçün xüsusi əhəmiyyətini də göstərməyə çalışacağıq.

Əsas materialın təqdimatı: Qeyd edək ki, Peyğəmbərimizin məşhur bir ifadəsi var – Vətəni sevmək imandandır. Bu qədər vaxtın keçməsinə baxmayaraq, Rəsullallahın bu kəlamı təzadlı dövrümüzdə də aktualdır. 1991-ci ilin oktyabrın 18-də Respublikamızın dövlət müstəqilliyinin bərpası ilə Azərbaycan yeni siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni inkişaf mərhələsinə qədəm qoydu. Təbii ki, Azərbaycan xalqının bu addımı, kənardan bura atılan “Qarabağ problemi” və erməni təcavüzkarlığı, tariximizin saxtalaşdırılması, mədəniyyətin, xüsusən də incəsənətin bütün sahəsində mövcud olan problemlərin yenidən baxılması və işlənməsi üçün güclü təkan verdi. Milləti anlamayan, onun dilini, dinini bilməyən, əxlaq və mədəniyyətini sevməyən tədqiqatçı bu məsələdə heç vaxt düzgün nəticələrə gələ bilməz (Aslanlı, 2009).

L.F.Knitiin yağlı boya ilə kətan üzərində işlədiyi “Yaylaqdan dönüş. Qarabağ” adlı əsərini araşdırılmasına ilk əvvəl riyazi-həndəsi-məntiqi inteqrasiya baxımından yanaşaq. Məqalənin adından görüldüyü kimi əsərin məzmunu “zaman-məkan” əhatə dairəsi baxımından çox genişdir. Tədqiqat obyektini olan əsərin fərqli üslubda işlənməsi imkan verir ki, düşüncələri müqayisə və sintez edilərək, doğru nəticələrə gəlmək imkanı yaratsın. Bu da məqalənin günün aktuallığı baxımından maraqlı doğuracağına bir inam yaradır.

Şəkil 1. İF217. İbrahim xanın ordusunun Carda məğlubiyyəti. Ölçüləri 49.5x79. Rəssam L.İ.Knit. Kağız. Sulu boya.

Knit Qarabağa aid bir neçə əsər çəkmişdir. Bu əsərlərdən biri də İbrahim xanın ordusunun Carda məğlubiyyəti əsəridir. İbrahim xan Nadir Şah Əfşarın kiçik qardaşı idi. Rəssam burda İbrahim xanın Lənkəranın Car kəndi sakinlərinə qarşı hücumunu təsvir edibdir. Əsərdə müharibənin dağıdıcı nəticələrini görürük: bir tərəfdə əsir götürülən, öldürülən döyüşçülər, qırılmış araba və can verən atlar. Bütün bunlar İbrahim xanın ordusunun verdiyi itkiləri göstərir. İzdiham ön planda aydın şəkildə təsvir edilsədə, uzaqlaşdıqca rəng perspektivi baxımından bulanıqlaşır. Arxada təsvir edilən dağlar müharibənin dağlıq zonada baş verdiyini göstərir. Əsərdə oxra rəngi üstünlük təşkil edir. Knit bu əsərdə kağızın rəngini ümumi kolorit olaraq qoruyub saxlamışdır (Wikipedia, t.y.).

Şəkil 2. İF 239. Elbəyi Vergi yığarkən. Ölçüləri 20x20sm. Rəssam Knit LF. Kağız. Sulu boya.

Knitin “ Elbəyi Vergi yığarkən” əsəri o dövrün gündəlik həyatının keşməkeşini, problemlərini göstərir. Əsərdə məmurların kəndlilərə gün verib işıq vermədiyini görürük. Arxa fonda Qarabağın memarlıq xüsusiyyətləri perspektiv ardıcılığı cəhətdən əks edilmişdir. Əsərdə dövrün ənənəvi geyimləri və həyat tərzini təsvir edilmişdir. Əsəri araşdırdığımız zaman Qarabağın milli dəyərlərini rəng, element və fiqur cəhətdən vahid bir şəkildə üzə çıxardığını görürük. Eyni zamanda rəssam bu əsərdə də rəng koloritinin bütövlüyünü qorumuşdur. Kompozisiya və komponovkanın quraşdırılmasında klasik üslubdan istifadə edilmişdir.

Məntiq bir zəka fəaliyyətidir, mühakimə üsuludur, söhbətin və işin alqoritmləşdirilməsidir. Məntiq elminin əsasında riyazi düşüncə dayanır. Bu istiqamətdə qurulan məntiqə, riyazi məntiq və ya daha geniş mənada, formal məntiq deyilir. Ümumidən xüsusiyyə və xüsusi sınaqlardan ümumiyyə doğru – deduksiya və induksiya həm elmi, həm gündəlik iş mədəniyyətinin, məntiqi düşüncənin vacib ünsürləridir. Elmi və fəlsəfi təfəkkür müəyyən postulatlar üzərində qurulan səbəb-nəticə kateqoriyasına bağlıdır. Fəlsəfəyə həm də məntiqin poeziyası deyildiyi kimi, rəsm əsərinə də məntiqin dəqiqliyi demək mümkündür. Elə bu baxımdan gözəl sənət nümayiş etdirə bilən Knitin digər əsərləri kimi bu əsərinin təqdimatı da maraqlıdır.

Şəkil 3. İF219. Fətəli şah. Ölçüləri 20x20. Rəssam L.İ.Knit. Kağız. Sulu boya.

“Fətəli şah” əsərində Fətəli şah qırmızı geyimi ilə mərkəzdə çəhrayı rəngdə mütəkkəyə söykənmiş vəziyyətdə diqqəti cəlb etməkdədir. Fətəli şah Hüseynqulu xan oğlu Qovanlı Qacar şahıdır və bir əlində qılıncı o əli belində təsvir edilmişdir. Dövrün ənənəvi ornament və naxışlarını xalça və taxtın üstündə görmək mümkündür.

Məqalədə L.Knitin Azərbaycana və Qarabağa həsr olunmuş bir neçə maraqlı əsərlərinə yer verməklə, bir alman əsilli rəssamın Vətənimizə olan sevgisini göstərmək mümkündür. Bu əsərlərdən bir ədədini tamlığı ilə araşdırsaq, düşünürəm ki, görünən tərəflərin görünməyən hissələrini də riyazi-məntiqi olaraq elmlərüstü inteqrasiyada fəza təfəkkürü baxımından izah edə bilərik. Diqqətimizi Rəssam L.F.Knitin “Yaylaqdan dönüş. Qarabağ” adlı əsərinə yönəldəcəyik.

Şəkil 4. TMF 384. L.F.Knit , Yaylağdan dönüş. Qarabağ. Ölşüləri 154x254. Kətan, yağlı boya.

Knit bu əsərində yaylaqdan dönən insanları görürük. Əsərin ön planında izdihamın bizdən uzaqlaşdığını və perspektiv yaratdığını görə bilərik. Əsərdə qəhvəyi rəng tonları üstünlük təşkil edir. Eyni zamanda rəng perspektivasını dağlarda və yollarda görürük. Əsəri tədqiq etdikdə bir çox insanın dağlardan Qarabağ atları ilə endiyi görünür. Eyni zamanda, dövrün ənənəvi geyimləri ilə hadisənin Qarabağda baş verdiyi anlaşılır.

Hər bir rəssam-sənətkar üçün rənglərin düzgün seçimi, ifadə vasitəsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Əslində rənglər universal bir dilə malik olmaqla, həyatın fonunu formalaşdırma bilir. Gözəl deyim var:” səs olmasa söz olmaz, işıq olmasa rəng olmazdı”. İnsanın gündəlik tələbatlarından olan qida, insan bədənini bəslədiyi kimi rənglər də insanın ruhunu bəzəyir. Rəssamlar da bu deyimləri çox yaxşı bildiyindən rənglər vasitəsilə insanı valeh edən əsərlər yarada bilirlər. Araşdırılan əsərdə də Knit öz fikirlərini stilizə edilmiş elementlərlə çatdırır. Tarixi faktlar əsasında işlənən bu əsər, özünün perspektiv ardıcılığını qoruyaraq, onu dərin məna dolu və çox saylı məlum və məlum olmayan kəmiyyətli bir düstur kimi təqdim edə bilər. Yəni bu riyazi yanaşma, əsaslı bir təsvir, həm də bədii məntiqi tədqiqat işidir. Ola bilsin ki, sənətsünaslar və ya bədii araşdırıcılar bu elmi fikirlə razılaşmaya da bilirlər. Özümü sığorta üçün əvvəlcədən deyim ki, “incəsənət göstərən yerdə, elm sübut edir” və ya “o əsərdəki riyazi əsaslar yoxdur, orada heç bir dəqiqlikdən danışmaq olmaz”.

Əsərdəki hadisələrin təsviri forma, rəng və məzmununa görə olduqca rəngarəng, öz mahiyyətinə görə çoxmənalı və dərinidir. Belə olan halda dərin təfəkkürə əsaslanan hadisələr bir sistem kimi inteqrasiya oluna bilər. Baxmayaraq ki, ilk baxışda heç bir rəqəm və ya düstür, həndəsi element gözə çarpmır, lakin əsərin əsas məzmununu dəqiq faktlar təşkil etdiyindən insan təfəkkürünün gözü ilə həndəsi-riyazi qanunauyğunluqlar dərk ediləndir. Sənətkarın geniş təfəkkürünün nəticəsində bütün həndəsi elementlər uyğun motivdə birləşərək qızılı bölgünün müəyyən prinsipləri əsasında əsərin möhtəşəmliyini göstərə bilər. Tamaşaçı, sənətkarın yaratdığı əsərdəki elementlərin hər biri ilə vəhdətə girə bilər və bütün əsər mənə yükü ilə yüklənir. Rəssamın təxəyyül və təfəkkürünün vəhdəti olan tək bu əsərə görə tam qətiyyətlə demək olar ki, Qarabağın əsrarəngiz gözəlliyi tətbiqi sənət sahələrini bütün gücü ilə misilsiz gözəlliyə çevirir.

Qeyd etmək yerinə düşər ki, bütün mürəkkəbliklər ən sadə həndəsi element olan nöqtədən başlayır. Deməli, nöqtə başlanğıcdır. Varlığın başlanğıcını ifadə edir. Elm böyük partlayış nəzəriyyəsini sübut etməklə varlığın, kainatın yaradılışının bir nöqtədən başladığı nəticəsinə gəlmişdir. Nöqtə eyni zamanda dünyanın sonunu ifadə edir. Belə olan halda fəza həndəsəsi baxımından düz və əks gedişin elmliliyi təsdiq olunur. Rəssam bu əsərində kompozisiyanın və komponovkanın perspektiv əsasları əsasında qurarkən nöqtəni həm sərbəst element kimi, həm də digər bütün kompozisiyanın başlanğıcı, törədici kimi verə bilər. Nöqtələr müəyyən riyazi qanunauyğunluqla birləşərsə, formasından asılı olmayaraq xətt yaranar. Xətlərin müəyyən qaydada birləşməsindən də həcmli həndəsi fiqurlar vəhdəti və bu vəhdətdən isə bütöv bir kompozisiya alınır. Yüksək təfəkkürə sahib olan L.F.Knit yaratdığı bu kompozisiyada nəinki Qarabağın, eləcə də bütöv Azərbaycanın milli dəyərlərini rənglərin, elementlərin, fiqurların vəhdətində özəl bir şəkildə üzə çıxara bilər. Bu rəssamın əhatəli bilik və bacarıqlarına, eləcə də Azərbaycan haqqında olan mükəmməl məlumatlarına əsaslanır. Rəssam Azərbaycan həqiqətləri qarşısında duruş gətirə bilmədiyini, eləcə də o, bizim vətənə olan sevgisini rəngərin dili ilə göstərə bilər.

Hər bir tarixi əsər kimi, bu əsərdə də kompozisiyada olan elementlərin qurulma prinsiplərinin ən əsas məqamı onların ciddi qanuna uyğunluqlara tabe olmasındadır. Əks halda nizamlılıq olmazdı. Əsərdə rəssamın böyüklüyü, harmoniya qaydalarından düzgün

istifadəsi, təbiətin və milli mədəniyyətin, gözəlliyinin sintezində daxili mahiyyət ilə zahiri görünüşü arasında vəhdət yarada bilməsindədir. Zahiri görünüşdə olan gözəllik, əsərin qurulmasındakı ardıcılıq, mütənasiblik, simmetriya əsasında verilmişdir. Əslində bu qanuna uyğunluqlar bütün yaradıcılıq sahələrində vardır ki, hansı sənətkar onlardan düzgün istifadə edərsə onun işlədiyi sənət əsəri də uzun ömürlü olur (Azertac, 2020). Hətta bu prinsiplər insan həyatını simvolizə edir ki, buna da layiqincə əməl edilməzsə, yaşamın bütün sahələrindəki qanunlara, intizama tabe olmadan gözəlliyi hiss etmək, görmək və duymaq mümkün olmazdı. Nəinki insan həyatında, eləcə də makro və mikro aləmlərdə də riyazi qanunauyğunluqlar pozularsa, yaşam ola bilməz. Belə olan halda tək bir rəssamın bir əsərindəki qanunauyğunluqların nə qədər böyük elmi mahiyyət daşıdığı məlum olur. Bu əsərdə həndəsi simvolikaya əsaslanan rəssam, xüsusi olaraq insanların diqqətini həm perspektiv və həm də bədii formalara cəlb edə bilir. Yəni təsvirdə qara, ağ, yaxud rəngli fonda ağ ləkələrin təsviri, Qarabağ kimi bir bölgənin mükəmməl milli mənəvi dəyərlərini həm görünən və həm də dərk olunan formada verməsi böyük maraq doğurur. Sanki 1891-1942-ci illərdə yaşayıb yaradan bir rəssam bütün bunları öncədən görə bilirdi. Belə olmasaydı bu qədər möhtəşəmliyi bir kompozisiyaya sığdırmaq mümkün olmazdı.

Araşdırmanı riyazi –məntiqi olaraq digər dərk olunan tərəfdən davam etdirək (Melikova, 2015). Belə ki, Knit bu mükəmməl əsərində, asimmetriya- simmetriya, tarazlıq, kimi eyni motiv əsasında hər tərəfə yerləşdirmə, mütləq və nisbi simmetriya kimi metodlarından da istifadə edə bilmişdir. Rəssam öz dövründə bu metodlardan müxtəlif səpgili əsərlərində, eləcə də miniatürlərdə və plakatlarda da istifadə edərək möhtəşəmlik yarada bilmişdir.

Araşdırılan əsərindəki təsvir, kütləvi xarakter daşdığından, nisbi simmetriya əsasında eyni detalların qoyulması ilə deyil, kütlənin tarazlığını düzənləməklə əldə olunmuşdur. Mütənasiblik, paylaşım anlamını da rəssam əsərdə mükəmməl verə bilir. Əsərdə məntiqi-etnoqrafik yanaşma əsasında rəssam, mütənasiblik qaydasını xüsusi məharətlə verir. Sənətkar həm də bizi əhatə edən aləmin tamlığı, coxölçülü və fəzaviliyini də təsvir edir ki, bu da insan şüurunun daima dinamikada olduğundan xəbər verir (Yusifova, 2010:205). Belə olan halda elm və incəsənət vəhdətdə mənimsənilərsə, bu

vəhdəti əyani şəkildə əks etdirən qrafiki təsvirlər, perspektiv qurmalar, model-maket təzahür formalarının tamlığı təmin edilmiş olur. Araşdırma əsasında, əsərdəki bəzi kompozisiya quruluşuna yeni bir istiqamət kimi fərqli formada, perspektiv qurmalar və çoxölçülü təfəkkürün formalaşması problemi dəəhatə olundu. Sənət əsərlərinin araşdırarkən, tədqiqatçı hər hansı bir əsərin mahiyyəti ilə məzmunu arasındakı əlaqəyə əsaslanaraq, sənətkarların perspektiv qaydalardan necə istifadə etdiklərini nəzərə almalıdır. Perspektivanın özünə məxsus qurulma qaydaları vardır. Əgər bu qaydalara bütövlüklə əməl edilərsə, onda təsvirlər insan gözüne olduğu kimi görünər. Perspektiv qaydaları özündə göstərə bilən kompozisiyalar ümumi harmoniya qanunlarına, simmetriya və həndəsi mütənasiblik prinsiplərinə əsaslanır (Çağlarca, 2018). Eyni zamanda belə kompozisiyalardakı elementlərin düzgün qurulması, mütənasiblik sistemlərinin həndəsi olaraq əmələ gətirdikləri qəfəsin dəqiq qurulmasına əsaslanır. Bu zaman işlənən səthin tam doldurulması, kompozisiyada simmetriya və digər riyazi-həndəsi prinsip və qanunlar nəzərə alınır. Bütün bu deyilənləri Knit bir kompozisiyada cəmləşdirə bilmişdir.

Beləliklə, rəssam L.F.Kninin “Yaylaqdan dönüş. Qarabağ” əsərinin həm də bu yüksək səviyyəli riyazi-məntiqi qaydalar əsasında qurulmasından başqa, hazırkı vəyyətdə Qarabağ incəsənətinə, mədəniyyətinə verə biləcəyi töhfələr xüsusi önəm kəsb edir.

Nəticə

Qədim yunan fəlsəfəsində Platon və Aristotələ görə insan başqalarından fəza təfəkkürünün genişliyinə görə fərqlənir və bunun əsas xüsusiyyəti İlahi başlanğıcın əlaməti kimi qiymətləndirilir. Platona görə insan dərk olunanların əsasında dayananları dərk etməklə ideyalar aləminə yaxınlaşa bilir ki, bu da təfəkkürlə əldə olunur. Bədii yaradıcılıqla məşğul olan insan, öz estetik hisslərini, yaşantılarını realizasiya edir və bu missiya əsas əməli fəaliyyətin strukturuna daxil olur. Yəni gözəl bir sənət əsəri həm də maddi-mənəvi təsir gücünə malik olur. İnsanın yaratdığı özünə doğmadır. Çünki, onun ideyasının daşıyıcısıdır. Belə dəyərlə ideya daşıyıcısı olan rənglərin mənasını və insan psixologiyasına təsirini çox gözəl anlayan rəssam Knit Qarabağın adət-ənənəsinə, milli

mədəniyyətinə həsr olunmuş bu əsərində demək olar ki, bütün rənglərdən və rəng çalarlarından istifadə etmişdir. Əsərə baxan hər kəs fəallıq və dinamizm rəngi kimi qırmızı rəngdən-məsumluq və həqiqət rəmzi kimi, mavi rəngdən istifadə etməklə məsumluk, sülhsevərlik, sakitlik və firavanlıqğı duya bilir. Hətta rəssam, at belində əlində qamçı tutmuş səlahiyyətli şəxsin timsalında boz fəng çalarları ilə onun hirs və lovğalıq rəngini verə bilmişdir. Əsərdə bu rəngdən istifadə şüuraltı daha çox düşündürücü verilmişdir. Belə ki, zalım nəzarətcilərin təsiri altında uzun yol qət etmiş yorğun halda olan insanların durum vəziyyətləri əsasən yorğunluq rəngi kimi verilir. Ümuniyyətlə yoğğunluqlarına və çəkdikləri əziyyətlərə baxmayaraq qadınların ailələrinə, uşaqlarına olan məhəbbətləri, dağlar, dərələr, uzaqlaşdırılmış yolların həm də həyat yolları kimi verilməsində əsasən rəssam qarışıq rənglərdən istifadə edərək gözəl bir tarixi əsər yarada bilmişdir.

Dekorativ –tətbiqi sənətdə və eləcə də təsviri sənətdə riyazi-məntiqi-bədii inteqrasiya böyük bir mövzudur. Bütün inteqrasiya elementlərini təbii ki, nəinki bir məqaləyə, hətta onlarla monoqrafiyalara sığışdırmaq mümkün deyildir. Elə bu baxımdan bir başlanğıc kimi bu məqalədə mükəmməlliyi ilə tarixdə iz qoymuş L.F.Knit unikal əsərləri içərisindən biri olan “Yaylaqdan dönüş. Qarabağ”əsərini ilk əvvəl gözəllik ölçülərinin riyazi –bədii həlli inteqrasiyası baxımından araşdırma bildik. Düşünürəm ki, belə əhatəli araşdırma təsviri sənət əsərləri üçün ilk dəfədir.

Edəbiyyat.

Elio, C. (2003). Brancaforte: Visions of Persia : mapping the travels of Adam Olearius. [Harvard University Press](#), Cambridge, Mass.

Aslanli, Araz. (2009). Garabağ problemi: tarixi, mahiyyəti, həll prosesi. My Media Çap, Bakı.

[Benezit, E. ve Benezit, E. Ch. \(2006\). Benezit Dictionary of Artists. \(Editör E. H. Zeigerverve J. Busse\) Grund Yayıncılık, Paris.](#)

Eliyev, Z. (2020). Garabağın memarlıq abideleri rəssamların əsərlərində. 525-ci qəzet. Bakı.

Helilzade, F. (2009). Müsahibə. Bakı 5 iyun 2009. səh.7.

Kaşğari, Mamhəd (2006). "Divanü Lüğat-it-Türk". Dörd cildde. IV cild, Bakı, "Ozan", 512 səh.

Önen, L. (2021). Karabağ halıları Azərbaycanlı və Avropalı sənətlərin əsərlərində. Conference Full Text Book – I, KARABAGH International Congress of Modern Studies in Social and Human Sciences (June 17-19, 2021).

Rashid-din, Fazlullakh. (1957). Dzhami at-Tavarikh. Perevod s Persidskogo yazıka A.K.Arendsa. t. 3. Bakı.

Yusifova, N. (2010). Feza təfəkkürü və incəsənət. Monoqrafiya, Bakı.

Çağlarca, S. (2018). Perspektif rəsım və gölgə çizimi. İnkılab Kitapevi.

Wikipedia, (t.y.). İbrahim xan Əfşar, Erişim adresi: [İbrahim xan Əfşar — Vikipediya \(wikipedia.org\)](#)

Melikova, A. (2015). Riyaziyyat dərslərində inteqrasiya. Riyaziyyat Portalı, Erişim adresi: [Riyaziyyat dərslərində inteqrasiya imkanları ~ Riyaziyyat Portalı - Riyaziyyatçılardan tələməkanı ! \(riyaziyyatportali.blogspot.com\)](#)

Azertac, (2020). Elmlərarası inteqrasiyaya dair konsepsiya: fəza təfəkkürü və incəsənət. Erişim adresi : [Elmlərarası inteqrasiyaya dair konsepsiya: fəza təfəkkürü və incəsənət - AZƏRTAC – Azərbaycan Dövlət İnformasiya Agentliyi \(azertag.az\)](https://azertag.az/azertac/2020/09/20/elmlerarası-inteqrasiyaya-dair-konsepsiya-fəza-təfəkkürü-və-incəsənət-azertac-azərbaycan-dövlət-informasiya-agentliyi)